

İradə KƏRİMOVA

AMK-nın baş müəllimi

Bakı, Yasamal rayonu, Ələsgər Ələkbərov 7

FERENS LİSTİN FORTEPIANO YARADICILIĞININ SƏCİYYƏSİ

Xülasə: Məqalə dahi macar bəstəkarı, pianoçusu, dirijoru Ferens Listin həm bəstəkarlıq, həm də ifaçılıq baxımından gətirdiyi novator cəhətlərindən bəhs edir. List fortepiano musiqisi sahəsində yeni bəstəkarlıq üsullarının, yeni ifadə vasitələrinin yaradıcısı və fortepiano simfonik səsənmə gətirmiş bəstəkar olub. Onun miqyasca nəhəng fortepiano irsi müxtəlif janrları əhatə edir: parafrazlar, transkripsiyalar, etüdlər, sonatalar, rapsodiyalar, fortepiano konsertləri, “Səyahət illəri” məcmuəsində toplanmış fortepiano pyesləri və s. Bütün bu janrlar barədə məqalədə geniş informasiya verilir.

Açar sözlər: Forteplano yaradıcılığı, konsertlər, janr, instrumental musiqi

F.List XIX əsrin ən qüdrətli sənətkarlarındanır. Macar xalqının dahi oğlu F.Listin musiqi tarixində çox parlaq yeri var. List hərtərəfli istedadla, bacarığa malik bəstəkar, dahi pianoçu, son dərəcə fəal ictimai xadim, dirijor və pedaqoq kimi məşhur olub. Əfsanəvi ifaçı kimi List bütün çıxışlarında parlaq qələbə çalırdı. O, dahi virtuoz kimi şöhrət qazanmışdı. F.List həmçinin proqramlı musiqi sahəsində, musiqi dilinin zənginləşməsində, musiqi formalarının təkmilləşməsində böyük novatordur. O, həm bəstəkarlıq, həm də ifaçılıq sahəsində olduqca cəsarətli yeniliklər etmişdir.

F.List başlıca olaraq simfonik musiqi və fortepiano musiqisi sahəsində fəaliyyət göstərmiş, hər iki sahədə eyni dərəcədə çox böyük nailiyyətlər qazanmışdır. F.Listin adı ilə fortepiano musiqisində yeni dövr açılır. Bəstəkarın fortepiano əsərləri onun yaradıcılıq irsinin ən görkəmli hissəsini təşkil edir. Bu ilk növbədə Listin ifaçılığı ilə əlaqədardır. Ona görə də məhz fortepiano musiqi sahəsində o, yeni ifadə vasitələri, yeni kompozisiya metodları aşkara çıxarır. Bəstəkar alətin bütün registr imkanlarından, registr qarşılaşdırmalarından, akkordlu treldən, ikili notlardan ibarət pasajlardan və s. geniş istifadə edir.

F.Listin həyatında fortepiano yaradıcılığı qanunauyğun formalaşma, olduqca real təşəkkül tapmış və inkişaf prosesi keçirmişdir. Hələ gəncliyində List fortepianoda orkestri təqlid etməyi sevirdi. Onun ən böyük nailiyyəti də fortepiano orkestr əhəmiyyəti verməsi, fortepiano simfonikcəsinə şərh etməsindən ibarətdir. F.Listin həcm etibarilə böyük olan fortepiano yaradıcılığında müxtəlif janrlar təqdim olunub: parafrazlar (başqa bəstəkarların əsərlərinin mövzularına sərbəst fantaziya), transkripsiyalar (simfonik, orqan, vokal əsərlərinin fortepiano üçün işləməsi), etüdlər, çox vaxt silsilədə birləşən proqramlı pyeslər, sonatalar, rapsodiyalar.

List fortepiano yaradıcılığına parafrazlarla başlayıb. Operaların mövzularına parafrazlar 1820-30-cu illərdə pianoçular arasında geniş yayılmışdı. Lakin bəzi musiqiçilərin ifasında belə əsərlər çox vaxt məzmunuz, dinləyicini yalnız virtuoz pasajlarla heyratə gətirən pyeslərə çevrilmişdi. List də əvvəlcə bu yolla gedirdi. Lakin tezliklə o, qarşısına başqa, daha yüksək məqsədlər qoyur. Bəstəkarın Motsart, Veber, Rossini, Bellini, Meyerber, Quno, Vaqner, Verdinin opera melodiyaalarına fantaziyaları klassik və başlıca olaraq müasir incəsənəti təbliğ edirdi. List elə musiqi obrazları seçirdi ki, onlar həmin operanın bədii-ideya fikrini açmağa kömək edirdi. Məsələn, Motsartın “Don Juan” operasına müraciət edərək öz fantaziyasını Komandor və Don Juanın mövzularının qarşılaşdırılması üzərində qurur. “Riqoletto” operasının parafrazının əsasını isə məşhur kvartet təşkil edir ki, onun musiqisində sanki opera qəhrəmanlarının taleləri uzlaşdırılır. Bundan başqa, List o dövrdə hələ az məşhur olan operaların ayrı-ayrı səhnələrini də fortepiano üçün işləmişdir. Məsələn, Vaqnerin “Uçan Hollandiyalı”, “Tangeyzer”, “Tristan və İzolda”, “Leonqrin”, “Nibelunqların üzüyü”, “Meysterzingerlər”, “Parsifal”; Verdinin “Lombardlılar”, “Trubadur”, “Aida”; Qununun “Faust”; Qlinkanin “Ruslan və Lüdmila” (Çernomorun marşı); Çaykovskinin “Yevgeni Onegin” (Polonez) operalarını göstərmək olar (1, s.200).

F.Listin fortepiano transkripsiyaları da həmin məqsədə – dünya musiqi mədəniyyətinin ən

yaxşı nümunələrinin təbliği məqsədinə xidmət edir. Onların əhəmiyyəti çox böyükdür. Bir tərəfdən həmin transkripsiyalar əsl bədii işləmələr üçün yol açmış, digər tərəfdən fortepiano üçün zənginləşdirmiş, onun bu vaxta kimi məlum olmayan orkestr effektlərini aşkara çıxarıb.

F.Listin transkripsiya sahəsindəki cəsarətli işləri H.Berlioz və L.V.Bethovenin bütün simfoniyaları və C.Rossini, K.M.Veber, R.Vaqner, H.Berliozun bir çox opera üvertürələrin fortepiano üçün köçürməsində daha qabarıq şəkildə özünü göstərir.

List dahi İ.S.Baxın da orqan əsərlərini – 6 prelüd və fuqa, bəstəkarın məşhur g-moll fantaziya və fuqası, eləcə də digər əsərlərini fortepiano üçün işləmişdir. Baxın əsərlərini işləməklə List fortepiano da həm orkestr, həm də orqan çalğı alətinin səslənmə effektlərinə nail olub (1, s. 201). Bütün parafraz və transkripsiyaların ən böyük əhəmiyyəti fortepiano fakturasının çoxtəbəqəli, çoxlaylı olmasındadır.

F.List bütün yaradıcılığı boyu etüd janrına böyük diqqət yetirmişdir. F.Şopen kimi List də etüdü əsl konsert janrına çevirərək onun bədii-obraz məzmununu dərinləşdirmişdir. Hələ gənclik illərində List bütün major və minor qammalarında 48 etüd yazmaq fikrinə düşmüşdü. Bəstəkar onlardan yalnız 12 etüdü yaratmış və həmin etüdlər üzərində uzun müddət yaradıcılıq işi aparmışdır.

1851-ci ildə həmin 12 etüdü III nəşrini yaratmış “Yüksək ifaçılıq sənətkarlığı etüdləri” adı altında çap etdirmişdir. Həmin 12 etüddən 10-u proqramlı ada malikdir (“Prelüdiya”, “Peyzaj”, “Mazepa”, “Bataqlıq alovu”, “Xəyal”, “Qəhrəmanlıq”, “Çöl ovu”, “Xatirə”, “Axşam harmoniyası”, “Çovğun”) (1, s.203). Ümumiyyətlə, Listin 12 etüdü özlərinin texniki üsulları və məzmunlarına görə bir-birindən çox fərqlənir. Həmin etüdlərdə List fortepiano texnikasının 4 əsas növünü yaratmışdır: 1) Oktavalar və akkordlar; 2) Tremolo; 3) İkili notlar; 4) Qamma və arpeciolar.

F.Listin daha bir etüdlər məcmuəsi onun ustad violin çalan, italyalı Paqanininin ifaçılığına olan marağı ilə əlaqədar yaranıb. Məcmuə “Paqanini tərzində böyük etüdlər” adlanır. Bəstəkar bu etüdlərdə Paqanininin bitkin çalğı texnikasını nümayiş etdirmək istəmişdi. Bu etüdlər içərisində №3 Kampanella, №6 a-moll ən məşhurlarıdır və hər ikisi variasiya formasında yazılıb (3, s.51).

Adlarını çəkdiyimiz iki məcmuədən başqa, Listin başqa proqramlı etüdləri də var. Etüdlər əhəmiyyətli məzmunla malikdir: “Məşənin səsi” etüdüdə romantiklərin sevdiyi təbiət obrazları, “Cırtanların yallısı” etüdüdə isə nağıl-fantastik obrazlar verilmişdir.

F.List bütün yaradıcılığı boyu musiqidə mənzərəçiliyə, təsvirçiliyə də müəyyən meyl göstərib. Onun məşhur “Səyahət illəri” əsəri fortepiano pyesləri bəstəkarın təbiətdən, rəssamlıq və heykəltəraşlıqdan, oxuduğu ədəbi əsərlərdən aldığı təəssürat əsasında yazılıb. Proqramlı və orijinal bu silsilə əsəri olan “Səyahət illəri”ndə toplanan pyeslər musiqili lövhələrdir, Listin səyahət illərinin musiqi gündəliyidir. Onun İsveçrə və İtaliyaya səyahəti ilə bağlı bu proqramlı pyeslərdə vahid süjet deyil, müəyyən lövhələr verilir. Məsələn, İsveçrə illəri lirik təsvirdə verilir, İtaliyanın təsviri isə təsviri sənət və bədii ədəbiyyat lövhələri əsasında yaranıb. Listin yeniliyi onda idi ki, ona qədər heç kəs incəsənət obrazları üzrə əsər yaratmamışdı.

“Səyahət illəri” məcmuəsi 3 hissədən ibarətdir. Bu hissələrdə toplanan pyeslər müxtəlif illərdə yazılıb. I hissədəki pyeslər 30-cu illərin əvvəlində bəstələnib və 1855-ci ildə çap olunub. Bu hissədə 9 pyes var. Onların əksəriyyəti bəstəkarın İsveçrə təbiətindən aldığı zəngin təəssüratı əsasında yazılmışdır. Onların bir qismi insanı valeh edən təbiəti təsvir edir. Məsələn, “Valenştad gölündə”, “Bulaq başında”, “Cenevrə zəngləri”. Bir qismi dağlarda çobanların həyatını təsvir edir. Məsələn, “Pastoral”, “Vətən həsrəti”. Burada coşğun, həyəcanlı xarakterli pyeslər də var. Məsələn, “Tufan”, “Vilhelm Tel Kilsəsi”. Məcmuənin mərkəzi “Oberman vadisi” pyesidir (1, s. 205).

II hissədə toplanan pyeslər 1838-1858-ci illərdə yazılıb. Burada 7 pyes toplanıb. Bu pyeslər İtalyan rəssamlığı, heykəltəraşlığı və ədəbiyyatdan alınan təəssürat əsasında yazılıb. Bura daxil olan pyeslər öz əhvali-rühiyyəsinə görə sıx surətdə daha dərin, ifadə vasitələrinə görə daha mürəkkəbdir. Pyeslər bir-birilə təzad təşkil edir. Rəssam Rafaelin rəsmi üzrə – “Nişanlanma”, heykəltəraş Mikelancelonun heykəli üzrə – “Mütəfəkkir heykəli” pyeslərdən biri lirik, digəri isə matəm marşı xarakterindədir (1, s. 206).

“Petrarkanın 3 Soneti” məcmuənin lirik zirvəsidir və sanki İntibah dövrünün İtaliya şairi Petrarkanın məhəbbət lirikası, poeziyası ilə bağlı İtaliya romansıdır. Mövzu sanki variyasiyalı inkişafda verilən məhəbbət etirafıdır. Şeirə Listin pyesi fərqlənir. Listin coşğun ehtiraslı pyesində Petrar-

kanın şeirindəki ümitsizlik yoxdur.

Məcmuə “Danteni mütaliə edəndən sonra” fantaziya-sonatası ilə tamamlanır. Sonata bir-hissəlidir, sanki fortepiano üçün simfonik poemadır (d-moll). Dantenin “İlahi komediyası”nın obrazları ilə bağlıdır. Qaranlıq cəhənnəm lövhələri fonunda məhəbbət hissləri, İntibah dövrünün ruhu öz əksini tapır.

Bu məcmuəyə əlavə olaraq, bəstəkar “Venesiya” və “Neapol” başlığı altında daha 3 pyes daxil edib: “Kantsona”, “Tarantella”, “Qondolyera”. “Tarantella” (İtaliya xalq rəqsi) əsil Neapolitan xalq mahnısı əsasında. Burada sanki İtaliyada xalq şənliyi təsvir edilir. Bu illərdə List, hətta belə bir fikir söylənmişdi ki, dahi İtaliya rəssamı Rafael və İtaliya heykəltəraşı Mikelandelo Motsart və Bethoven musiqisini dərk etməkdə bəstəkara kömək ediblər (1, s. 207).

“Səyahət illəri”nin III hissəsində toplanan pyeslər 1867-77-ci illərdə yazılıb. Bu hissə 7 pyesdən ibarətdir. Burada List, yenə də təbiət mövzusunda toxunaraq bu dəfə artıq təbiətin kədərini təsvir etməyə çalışmışdır. Ona görə də bu məcmuədə ümitsizlik və iztirab hissləri üstünlük təşkil edir. Listin həyatının həyəcanlı dövrü ilə bağlıdır. Əgər I və II hissədə romantik kədər hökm sürürdüsə, III hissədə kədər və məyusluq hakimdir, təbiət kədərli boyalarla verilir. Bu təbiət artıq insana sakitlik gətirmir, ölüm haqqında fikir oyadır (Matəm marşı).

F.Listin fortepiano əsərləri içərisində 2 sonatası mühüm yer tutur. Onlardan birincisi “Danteni mütaliə edəndən sonra” adlanır. Qeyd etdiyimiz kimi, bu fantaziya-sonata “Səyahət illəri”nin II hissəsinin sonunda verilib. Bəstəkarın hər 2 sonatası simfonik poema ruhunda yazılıb. Adi sonata silsiləsi bu 2 əsərdə birhissəli kompozisiya ilə əvəz olunub. Lakin onların birhissəli quruluşunda müstəqil bölmələr vardır ki, bu da həmin sonataları klassik silsiləli formaya yaxınlaşdırır. Bəstəkarın məşhur h-moll sonatası böyük alman şairi Hötenin “Faust” əsərinin təsiri altında yazılıb. Bu sonata bəstəkarın “Faust” simfoniyasının obrazlarına çox yaxındır.

F.Listin fortepiano əsərləri içərisində I və II konsertləri (A-dur, Es-dur) əhəmiyyətli yer tutur. Bəstəkarın fortepiano konsertləri birhissəlidir. Onlarda üçhissəlilik əlamətləri də mövcuddur. Həmin əsərlərdə fortepiano partiyası ilə orkestr partiyası eyni dərəcədə virtuoz, zəngin və mürəkkəbdir (2, s. 147).

Sonataların fəlsəfi məzmunundan fərqli olaraq Listin “19 Macar rapsodiyaları” çox dinamik, təzadlı və parlaqdır. Onların əsasında folklor mənbələri durur. Bəstəkar bu əsərləri doğma xalqının həyatından, mübarizəsindən, zəngin yaradıcılıq irsindən aldığı təəssürat əsasında yaradıb. List instrumental rapsodiya janrının banisi hesab olunur. Doğrudur, ona qədər Çex bəstəkarı V.Tomaşek fortepiano üçün rapsodiyalar yazmışdı. Lakin List rapsodiyalara başqa mənə verir. Rapsodiya adı altında o, parafraz üslublu virtuoz əsər nəzərdə tuturdu ki, burada opera melodiyaları əvəzinə xalq mahnı və rəqs motivlərindən istifadə olunur. Rapsodiyalar macar və qaraçı havalarının kiçik işlənmələri olub, əsl milli əsərlərdir. Bunlar xalq həyat lövhələridir. Rapsodiyalar improvizasiya xarakterlidir, sərbəst ifa edilir. Bu da macar qaraçılarının ifa tərzii ilə bağlıdır. Forteplanoda qaraçı aləti simbolunun çalğı üslubu təqlid edilir. Rapsodiyalar Macarıstanda milli müstəqillik uğrunda mübarizə dövründə yaranıb. Əsl vətənpərvərlik antologiyasıdır. Rapsodiyalarda müxtəlif xarakterli mövzular variasiya üslubu ilə inkişaf etdirilir (1, s. 211).

Rapsodiyalarda milli macar rəqsi “Verbunkoş” və “Çardaş” əsəri özünü göstərir. “Verbunkoş” rəqsi Macarıstanda yadelli işğalçılara qarşı üsyanın rəhbəri Rakolenin yürüşləri zamanı yaranan hərbi rəqsdir. 2/4 ölçüdə qurulan bu rəqs üçün melodik dönmələr, ornamentdən geniş istifadə səciyyəvi xarakter daşıyır.

Listin rapsodiyalarının forması da özünəməxsusdur. Onlar yavaş və cəld tempi bölmələrin təzadlı qarşılaşdırmasına əsaslanır. I bölmə adətən improvizasiya, II bölmə isə variasiya tərzində yazılıb. Yavaş hissələrin musiqisi məğrur, mərd, epik, bəzən reçitativ xarakteri daşıyır. Rapsodiyaların cəld hissələri isə xalq şənliyini, odlü çardaş rəqsinin mənəzərəsini yaradır.

F.List həm dahi bəstəkar, həm də fortepiano ifaçısı kimi musiqinin sonrakı inkişafına güclü təsir göstərmişdir. Ümumiyyətlə, Listin bu əsərləri Avropa klassik və romantik musiqisinin nailiyyətləri ilə zəngindir. Elə bu nailiyyətlərə görə List ilk dəfə macar musiqisini ümumavropa miqyasına çıxarmışdır. Listin fortepiano musiqi yaradıcılığı indi də böyük heyrat, maraq doğurur və ciddiyyətlə öyrənilir.

ƏDƏBİYYAT:

1. М. Друскин - «История зарубежной музыки». 4 выпуск. М.: Музыка, 1967
2. Б.В. Левик - «Музыкальная литература зарубежных стран» 4выпуск. М.: Музыка, 1970
3. Ş.Həsənova – “Musiqi tarixindən mühazirələr”, I hissə, B.: 2008

İrada Kerimova

Старший преподаватель АНК

ХАРАКТЕРИСТИКА ФОРТЕПИАННОГО ТВОРЧЕСТВО Ф.ЛИСТА**Резюме**

В статье указаны новаторские качества гениального венгерского композитора, пианиста и дирижера Ференца Листа, как в композиторском, так и в исполнительском направлении, новые средства выражения Листа в области фортепианной музыки, выявление новых методов композиции и симфоническое звучания фортепиано.

Крупное по своему масштабу фортепианное творчество охватывает различные жанры: парафразы, транскрипции, этюды, сонаты, рапсодии, фортепианные пьесы, собранные под названием «Годы странствий», концерты для фортепиано с оркестром и т.д. В статье представляется широкая информация об этих жанрах.

Ключевые слова: Фортепианное творчество, концерты, жанр, инструментальная музыка

İrada Kerimova

Senior Lecturer of ANC

CHARACTERIZATION OF FRANZ LISZT'S PIANO CREATIONS**Summary**

Great Hungarian composer, pianist and conductor Franz Liszt's innovative features both in composer and performance field, his new expression means in the piano music field, revealing new composing methods and symphony sound performance in piano was mentioned in the article.

Plenty of piano creations cover various genres: paraphrases, transcriptions, etudes, sonatas, rhapsodies and piano pieces which are collected under the title of “Years of Pilgrimage”, concerts for piano with orchestra and so on. In the article was provided detailed information on these genres.

Key words: piano music, concerts, genre, instrumental music

Rəyçilər: sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Y. Ş.Seyidova;
sənətşünaslıq doktoru, professor C. İ. Həsənova